

ТМ	Г. XXIV	Бр. 3-4	Стр. 313 - 333	Ниш	јул - децембар	2000.

UDK 39(=914.99)+2(=914.99)

Прегледни чланак

Примљено: 18.12.2000.

Драган Тодоровић

Филозофски факултет
Ниш

Драгољуб Б. Ђорђевић
Машински факултет
Ниш

О ГРУПАМА, ЗАНИМАЊИМА, ОБИЧАЈИМА И ВЕРИ РОМА У ДЕЛУ ТИХОМИРА ЂОРЂЕВИЋА¹

Резиме

Тихомир је Ђорђевић у својим студијама превасходно проучавао народни живот и обичаје Срба. Међутим, истакнуто место и особен значај имају радови из области посебне етнологије, у којима је исцрпно изучавао живот, обичаје и стваралаштво народа и етничких група Балкана. Међу њима најистакнутије место заузимају списи посвећени Ромима. Из богатог штива, посебно оног о Ромима, у нашем ћемо напису издвојити и потцртати сва његова важнија гледања на порекло, групе и занимања, обичаје и веру ромског народа.

Кључне речи: врсте Рома, занимања Рома, обичаји Рома, предања Рома, вера Рома.

Увод

Завршавајући свој *Поговор* четвортотомном издању капиталног дела Тихомира Ђорђевића *Наш народни живот*, Ненад Љубинковић је његов корпус текстова описао као "сјајан увод у упознавање на-

E-mail: todor.d@eunet.yu

E-mail: brkab@bankerinter.net

¹ Текст је урађен у оквиру пројекта "**Religious Life of Orthodox and Muslim Romanies in Western-Southeast Serbia**" (Research Support Scheme of the Open Society Foundation, grant No: 2085/855/2000).

родних обичаја, веровања, стваралаштва", који "захваљујући изузетној разноврсности, може да привуче пажњу широког круга и стручњака и радозналих читалаца уопште". Овако ласкавом оценом могли су да се подиче само ретки прегаоци у домену друштвених наука, којима је наш аутор несумњиво припадао. Ванредни познавалац неколико светских језика, систематски пратилац модерних струјања у европској и светској етнологији и фолклористици на прелазу два века, поштовалац утемељитеља проучавања српског фолклора Вука Караџића, родоначелник метода упитника и анкете у домаћој стручној пракси, једновремено и етнолог и фолклориста и социолог и културни историчар – само су неки од атрибута којима се описује живот и дело Т. Ђорђевића.

У својим је студијама превасходно проучавао народни живот и обичаје Срба. Међутим, истакнуто место и особен значај имају радови из области посебне етнологије, у којима је исцрпно изучавао живот, обичаје и стваралаштво народа и етничких група Балкана. Међу њима најистакнутије место заузимају списи посвећени Ромима. Из бројних признања за свој плодни рад издвајамо чланство у *Друштву за проучавање Цигана* у Лондону. Докторску дисертацију *Цигани у Србији* одбраниће са великим успехом у Минхену 1902. године. Почевши од 1903, Ђорђевић ће све до балканских ратова објављивати студије и чланке о животу и стваралаштву Рома, махом извађене - у целини или у основним сегментима - из докторске радње. ("Захваљујући њима, Ђорђевић ће заслужено и заједно с Робертом Андреом, Скотом Марфијем, Грелманом, Паспатијем, а нарочито Фридрихом Краусом ући у ред знаменитих светских циганолога" /Антонијевић, 1969:146/.)

Из богатог штива Тихомира Ђорђевића, посебно оног о Ромима, у нашем ћемо напису издвојити и потцртати сва његова важнија гледања на порекло, групе и занимања, обичаје и веру ромског народа.

О пореклу и групама рома

Полазну основу за расправу о пореклу Рома Тихомир Ђорђевић налази у научно квалификованим сазнањима из друге половине XVIII века, приписујући дотадашњим тумачењима појединих аутора претерану ослоњеност на народну традицију. Тек су проучавања физичких сродности, аналогije у обичајима, идентичности корена у извесним речима и граматичких облика између ромског и индијског језика немачког лингвисте Ридигера и културног историчара Грелмана, учинила заснованом тезу о њиховом пореклу из предње Индије. Упркос бројним сличностима ромског и индијског језика, на пуно се тешкоћа налазило у прецизној одређењу племена од кога су се Роми одвојили и временског тренутка када се то десило. Елементи персијског, јерменског и грчког језика у језику европских Рома показују да су се,

путујући из Индије, у овим земљама поуздано задржавали. Идући ка Западу, они су и даље примали речи и језичке особине земаља које су пролазили, те се по томе свуда може одредити кроз које је земље која ромска група прошла.

Први записи о њиховом приспећу у Европу и на Балканско полуострво потичу са почетка XIV века². "Ни у једној земљи Цигане не зову једним именом" (том II, књ. 6, стр. 295), запажа Ђорђевић, али се приклања ставу да је међу њима ипак најстарије "*Цигани*" и да води порекло из грчког, односно јерменског језика. У Црној Гори, Далмацији и Јужној Србији називају их *Јеђупи*, *Јеђупци* или *Ђунци*, у Бару и Улцињу *Мађупи*. Зове их наш народ и *Чергарима* или *Чергашима* (од турске речи *черга* - пољава, дугачак шатор на два стуба), *Катунарима* (од речи *катун*, која у балканским језицима значи пастирско село, бачија или нестално насеље), као и *Гурбетима*, *Курбетима* и *Корбетима* (од турске речи *гурбет* - скитница, скитач). Неретко је назив који се приписује Ромима у блиској вези са њиховим занимањем: Коритарии, Вретенари, Клиначари, Џамбаси, Свирачи, Ковачи и тако даље. Речју, Роми Циганима зову све Цигане на свету који говоре циганским језиком, што на њиховом језику значи људи, али људи који су Цигани. Остале народности они зову *мануш* (уопште човек друге народности) или *гаџо* (Турчин у Турској, Србин у Србији, Немац у Немачкој).

Разматрајући положај Рома у, пре свега, предратној Србији, Ђорђевић полази од тезе да су се они у њу досељавали постепено и са четири различите стране. У складу са тим, разликује Турске Цигане, Беле Цигане, Влашке Цигане и Мађарске Цигане.

Турски Цигани. Како им име вели, Турским Циганима називани су Роми који су из турских крајева постепено долазили у Србију, након њеног пада под турску власт. Разлике проистекле из оваквог вишестепеног досељавања за локално становништво нису биле од великог значаја, али су се сами Роми међусобно називали *Гаџикано Рома* (Српски цигани, односно они за које се не зна када су се доселили или који су се давно доселили), односно *Коране Рома* или *Коракане Рома* (Муслимански /Курански/ Цигани, за које се памти када су дошли у Србију). Извесне разлике, мада не тако велике, могле су се запазити у неким речима и говорним облицима³. Блиских контакта-

² Миклошић све европске Роме сврстава у тринаест група: грчке, влашке, мађарске, моравске и чешке, немачке, пољске и литванске, руске, финландске, скандинавске, јужноиталијанске, баскијске, енглеске, шкотске, и шпанске (том II, књ. 6, стр. 294)

³ Тако нпр. Т. Ђорђевић бележи: "У самоме Алексинцу ја сам пре тридесет година констатовао три говора Турских Цигана: а) првим су говорили давно насељени Цигани (Гаџикано Рома) у Алексинцу. Тих је Цигана било и у околним се-

та између ових засебних група било је веома мало, што наводи на закључак да су независно једни од других живели и у својој постојбини. Највећим делом били су муслиманске вере, а главно им је занимање био ковачки занат, свирање и трговина стоком, нарочито коњима (џамбаслук).

Бели Цигани. Своје миграционе походе у Србију започињали су из Босне, задржавајући се притом на релативно ограниченом простору: Шабац, Лозница, Крупањ, Љубовија, Мали Зворник и у још неколико места поред Дрине. Т. Ђорђевић прецизира да они нису ништа друго до "познати Бијели Цигани који живе настањеним животом у Босни и које тамо тако називају, за разлику од Црних Цигана који су највећим делом скитачи" (том II, књ. 6, стр. 299).

Говоре само српски и то заносећи помало на босански, те се тиме у говору нешто разликују од Срба с којима су у једном месту. Ни у најстаријој традицији нема трагова да су некада ромским језиком говорили. Сви су вере муслиманске: посећују џамије где их има, практикују верске обреде (сунећење, слављење Бајрама и Рамазана), дају деци турска имена⁴. Бели су Цигани сви настањени и живе одвојено од Срба, у засебним малама, у тескобним, ниским и збијеним кућама. Жене и девојке не сакривају лица. Уздржавају се у јелу, као и остали муслимани, од свињетине, али не и од пића. На поменутих просторима на којима су се могли наћи, преовладала су следећа занимања: свирачи, шмитови (поткивачи), ковачи, фијакеристи, џамбаси, дућанџије, ћумураши, надничари и просјаци.

Влашки Цигани. Влашки су Цигани у Србији досељени из Румуније и из источног дела Угарске. Уочава се да је њихов третман у земљама-постојбинама - Мађарској и Румунији - био значајно различит, неголи у другим земљама Балканског полуострва. У Влашкој и

лима, одакле се већина и населила у Алексинац; б) другим су говорили скоро досељени Цигани (Коране Рома) из нових крајева: из врањског округа (из Сурдулице, Јелашнице, Прекодовца, Бановца и других места) и из Ниша...; ц) трећим су говорили Цигани Чергари који су се од пре десет до петнаест година били настанили у Алексинцу. До тога времена нису били стално настањени, већ су скитали свуда редом по Србији" (том II, књ. 6, стр. 297-298).

⁴ Самртни су им обичаји турски: "У ранија времена чим би ко умро, одмах би га и сахранили; сад се мртваци сахрањују тек после двадесет четири часа. Мртваца не купају чим умре, већ пред сахрањивање. После купања затворе мртвацу све рупе на телу памуком, па га метну у *табут* (сандук) и носе на *мезарлук* (гробље). Мртвац се сахрањује без сандука. Сандук је један и служи за сваког мртваца. Имућнији простиру у гроб асуру, а сиромашнији простиру у гроб мало сена. У Шапцу и Лозници при сахрањивању чита молитве хоџа, у другим местима хоџу позива само онај ко може да му плати пут. У Крупњу, уместо хоџе, чита молитве један ондашњи Циганин који их зна. У другим местима сахрањивање бива и без тога" (том II, књ. 6, стр. 301).

Молдавији одувек су се делили на: *крунине* или *кнежевске* и на *робове* манастира и племића.

Крунини или *кнежевски* Роми били су слободни људи, нису били стално настањени, већ су скитали од места до места, по својој вољи, а делили су се у четири подврсте: а) *Лингурари* (бавили се прављењем кашика и другим предметима од дрвета, градили угаљ или су гајили крупну стоку и њоме трговали; били су најимућнији Роми у Румунији); б) *Урсари* (бавили су се поткивачким и котларским занатима, а неретко са собом водили мечке научене извођењу различних вештина); ц) *Рудару* (у почетку су се бавили вађењем руде, касније испирањем злата из река) и д) *Лајеши* (реч је о Ромима-скитачима, без сталног занимања, али са највише слободе, коју су користили најчешће за непрестана сељења или одмор, а најмање за тежак и напоран рад).

Робови су припадали манастирима и племству и били су без икаквих права. Могли су бити продани, промењени, поклоњени и наслеђени, а третирали су као ствари којима се могло слободно располагати. Ђорђевић наводи да их је око 1837. године у Молдавији било 3.851 фамилија, а у Влашкој 33.000 фамилија. Тешко је утврдити тачан временски период њиховог доласка у Србију, али је, по својој прилици, услед лошег положаја који су имали у Румунији, то било врло рано, још тридесетих година прошлог века.

Влашке Цигане у Србији називају општим именом Влашки Цигани или Каравлашки Цигани, али их народ неретко ословљава именима Лингурари, Лингури, Коритару, Карличари, Вретенари и Мечкари, зависно од заната којима се баве или су се бавили у својој прошлости. Православну веру пренели су из Румуније и најчешће славе Свету Петку, омиљену румунску славу. Сами пак Влашки Цигани у Србији праве међу собом већих и детаљнијих разлика, па се тако деле на следеће подврсте: *Рудару* или *Аурари* (дрводеље), *Лајеши*, *Лајаши* или *Лајеци* (ковачи који праве гребене, бургије, вериге и бакраче) и *Заврачи* (доскорашњи скитачи који су се прихватили сталног боравка, као и ковачког, свирачког или трговачког заната). Придодаје овој подели Т. Ђорђевић и групу Влашких *Цигана Ковача*, непосредно окренутих изради предмета од гвожђа и ковачком занату, стално настањених по влашким селима источне Србије.

Мађарски Цигани. У Србији су Мађарским или Банаћанским Циганима називани Роми из Аустрије, који су на широким коњским колима прелазили овамо, без намере да се ту за стално настане, већ да би на вашарима и пазарима продавали људима своје производе и коње. Лако су се препознавали по оделима каква су се носила по селима наших пречанских крајева, све док расписом из 1894. није потпуно спречено њихово прелажење у Србију.

Тамари и Арлије. Према начину живота, Роми у Србији се мо-

гу поделити у две групе: на *скитаче* и *настањене* или, како се сами називају, *Тамаре* и *Арлије*. Роме скитаче Срби називају различитим именима: Чергашима, Чергарима, Чергашинцима, Гурбетима, Курбетима и Корбетима, Катунарима. Сами, пак, себе називају *Тамари* и *Рома царанца* (људи из черге, Ром = човек, цара = черга).

Живот Рома скитача врло је прост⁵. Када им се боравак на једном месту досади, натоваре своје шаторе, покућство и децу, нешто на коње или кола, а нешто на леђа, па иду и траже друго место. Места на којима Роми граде своје шаторе преко лета и земунице преко зиме у Србији се обично зову *циганско падалиште*. На бази својих истраживања, Ђорђевић заговара тезу да су првобитно у Србији сви Роми, или њихов највећи део, били скитачи, па су се постепено неки настанили, а неки и даље остали верни старом начину живота. С друге стране, многи се чергари налазе у некаквом прелазном стању између скитачког и стално настањеног живота, тј. имају извесно место које рачунају сталним, али га често напуштају и одлазе у друге крајеве, да би му се са зимом вратили. Од 1884. године започињу српске власти са парцелизацијом приватног, општинског и државног земљишта, сужавајући тиме простор за слободно кретање чергарима и приморавајући их на настањен живот.

Бројни нам знаци указују на то да ли је ромско насеље *скорашње* или *давнашње*. Давно настањени Роми имају куће које се нимало или врло мало разликују од околине у којој живе. Одударанја нема ни по оделу које носе, односно занимању којим се баве. Станове скоро досељених Рома, било да су колибе, земунице или куће, одликује недостатак хигијене; просторије се не проветравају, а са укућанима су у истом простору неретко и домаће животиње. Роми чергари, а често и сиромашни варошки Роми, носе одело састављено из делова најразличитије ношње, до кога долазе прошњом, зарадом или крађом. Деца иду и сасвим гола или са по којом ритом, скривајући потпуну нагост. Ни исхрана није нарочито разнолика и богата, а сир, млеко и месо права су и ретка послastiца. Једино о свечаним данима, својим празницима, не штеди се у оброку, пићу и весељу.

Уопште, наш етнолог описује ромски живот веселим и безбрижним. О деци се старају родитељи, колико могу и колико налазе за

⁵ "На голој ледини разапну они своје прљаве черге, па под њима или испред њих ложе ватру. Поред ватре пободу криво дрво, које један крак пружа преко ватре, па о тај крак обесе котао, у коме се или што кува или је у њему чиста вода. Ако је хладно или ружно време око ватре се сви греју, а ако је лепо, поред ње седи само понека матора Циганка или Циганин, који већ нису ни за какав посао. Сем бакрача, лонаца, кашика и тестија за воду немају никаквог другог посуђа ни покућства. Па и алат којим раде састоји се из најпотребнијих и врло примитивних делова" (том III, књ. 7, стр. 45).

потребно. Кад одрасту, она ленствују, скитају и просе. Ако се за какав занат одлуче, науче га гледајући и помажући родитељима. Школа је привилегија ретких, па чак су и онда слаби ђаци. Без високих су претензија у животу, дани им протичу једнолично, без трзавица и нервозе. Навече, око ватре, увек се чује певање, свирање, причање или препирка, а ромске махале одвајкада су сматране најживљим местима у околини.

О ромским занимањима

Тихомир Ђорђевић заступа тезу да Роме издваја од других народа и одржава као засебан етнос њихово *занимање* и услед тога специјалан начин живота. Миграције ка Малој Азији и Балканском полуострву Роми започињу из колевке Индије, Персије и Јерменије, територија познатих по квалитетној обради метала и дрвета. Стога их у првим записима Срби помињу, пре свега, као стручне занатлије, *мајсторе*, који се баве разним занатима: ковањем, рударством, дрводељством, плетарством, музиком. Ненавикнути на други рад, прилагођавајући се новој средини, они су обављали своје занате и израђену робу нудили од места до места по врло ниској цени или за мало хране и одеће. У сеоским срединама прихватани су као израђивачи јефтиних и квалитетних производа за широку употребу у домаћинствима. Тако су Роми потисли или потпуно истисли народне израђевине од гвожђа и дрвета и заменили их својим производима (ексери, клинци, гребени, бургије, корита, кашике, вагани, заструзи, вретена, каленике, котарице и др.).

Роми су се у Србији бавили врло различитим пословима, те их је народ разликовао према врстама занимања: ковачи, клинчари, баграчари, котлари, калајџије, бургијари, сврдлари, гребенари, коритарии, кашикари, лингураши, лингури, вретенари, џамбаси, мечкари, решетари, плетари, крошњари, перјари, торбари, свирачи, итд.

Посматрајући Србију свога доба, Тихомир Ђорђевић закључује да се највећи део Рома Србије бави *ковачким занатом*. Израђивани су најобичнији примитивни предмети за сеоску и варошку, домаћу и пољску употребу: секире (*товер*), мотике (*цапин*), раонике (*ломо*), клинце (*крај*), сврдлове (*бурги*, *вртиме*), кесере (*дељаме*), катанце (*творак*), српове (*луно*). И алат за обављање ових послова био је врло прост. Сами су га израђивали и састојао се из: мехова (*пишота*), наковња (*амуни*), чекића (*сиври*), клешта (*силави*), прскалице (*кишња*, *вратула*), длета (*сецало*), зумбе (*з'мба*), ћускије (*ћуски*), малог ашова за чишћење вигња (*жего*) и јеге (*јерни*).

Ковачки занат Роми врло воле, а радионицу би изградили врло брзо⁶. Вигањ је за њих светилиште и Ром се на наковњу никада неће криво заклети, јер би га, у супротном, сустигла оштра казна: убио би га чекић, изгорела би га ватра из вигња и слично. Има Рома ковача који су се бавили само ковањем клинаца (*крај*) за коњске потковице, због чега су их називали *клинчарима*. Израђене клинце продавали су поткивачима (*налбантама*), а и држави за поткивање војничких коња. У коваче се убрајају и Роми *бургџијари* или *сврдлари* (*бургџијаш*), који граде сврдлове и продају по варошима, селима и вашарима; затим *бакрачари* или *калајиџе* или *котлари* који граде котлове или их само крпе и калајишу, путујући са фамилијама од места до места. У ову се групу сврставају и *гребенари* (*нанарци*), који граде *гребене* (*нанари*).

После ковача су најбројнији *Роми коритар*. Реч је о влашким Ромима који говоре влашким језиком, те им и алат носи влашке називе. Осим корита (*албије*), граде они још и кашике (*лингуре*), вретена (*фус*), калеме (*мосор*), вагане (*ваган*), заструге (*заструг*), па их по томе називају коритарима, кашичарима, лигурашима, лингурима и вретенарима. За време бивања ван својих сталних земуница⁷, живот им се ништа није разликовао од живота Рома скитача. Израђене ствари ношене су у села или вароши и продаване врло јефтино за новац, брашно, пасуљ, паприку или старо одело.

Врло старо занимање у Рома је продаја коња (*џамбаси*). Џамбаслуком се подједнако баве и чергари и настањени Роми. Продаја и размена коња обично се врши по вашарима и пазарима.⁸ Дешава се да џамбаси краду коње па их после дотерују и продају, али се крађа

⁶ "Ископају за ватру у земљи малу рупу коју они зову *виња*, *вигањ*. Поред вигња направе мали зид у коме оставе рупу (*фурња*) да кроз њу дувају са два меха, тако да док један мех дува, други се пуни ваздухом и обратно. Поред вигња забоду се у земљу труп од дрвета и у њега се Циганка или које млађе чељаде дува умехове док се гвожђе не усија. Кад се усија, Циганин га вади из ватре и кује" (том III, књ. 7, стр. 18).

⁷ "Коритар

⁸ "Кад ко продаје коња, окупи се око њега по десетак Цигана који гласно хвале коња само да би пролазници чули. Кад приђе онај ко хоће коња да купи, сви почну коња тапшати и штипати те он стане поигравати. Затим га јашу и бајаги пробају наочиглед купца. Ако купац да малу цену, сви почну да га грде, тако да се нађе у чуду и превара је готова" (том III, књ. 7, стр. 20).

никада не врши у непосредном окружењу, да их не би ухватили и да би у околини уживали добар глас. Коње би дотеривали на различите начине, само да би лепше изгледали.

Познати су и Роми *мечкари*, најчешће влашког порекла. Од места до места, по вашарима и пазарима, пред сакупљеним светом, "играју" мечке,⁹ под будним оком мечкара. Куд год мечкар иде с мечком, с њим иде и цела његова фамилија, која носи све покућство и ситну децу на једном или два коња. Покрај вароши или села направе шатор, где га фамилија чека, иде с њим или зађе по кућама те проси. Мечке хране само хлебом, брашном и мекињама, пазећи добро да их нечим не омрсе, јер би у том случају и на човека насртале. Роми мечкари из Србије посећивали су са својим мечкама и земље ван Србије, одлазећи чак у Италију, Француску, Немачку и Енглеску.

Раширена су међу Ромима још нека занимања: *решетари* граде решета од луба и коже, *плетари* или *крошњари* плету од врбовог пружа лесе, кошеве и корпе, а *перјари* сакупљају перје од живине, чешљају га и продају. Поједини Влашки Роми бавили су се *истирањем злата* из песка златоносних река Пека и Тимока. Бележи Ђорђевић да су се у смедеревском и пожаревачком округу неки Роми бавили и *ћерамичијским* занатом. У варошима у новијим крајевима Србије Роми су *носачи терета, еспана* и *пртљага*. Многи настањени Роми баве се по селима и *земљорадњом*.

У Рома је и *прошња* занимање, чак се веома цени. Најчешће се њоме баве Ромкиње¹⁰. У Србији се на ромску прошњу гледа као на нешто сасвим природно, да им је она у крви и да без ње не могу, ма колико имућни били. Неке Ромкиње *торбаре* по селима, односно размењују разне ситнице (ђинђуве, ланчићи, иглице, конци, вунице) за вуну, брашно, пилиће, жито или старо одело. Познате су у народу

⁹ "Мечка има гвожђе или ланац око врата, а сем тога још и пробушену горњу усну, кроз коју је провучена алка од гвожђа, која је привезана ланцем за ланац који је мечки о врату. Ланац држи мечкар у руци и води мечку. У рукама му је велика тојага. Пред гомилом скупљеног света или иначе пред кућама или на улици мечкар почне да удара у даире или решето и да се дере: ајде мало, Мартине, да поиграш, де, де, де! Чим он то почне певати, мечка се исправи на задње ноге, почне да мумла и обилази око мечкара, који јој непрестано батином прети или удара... (том III, књ. 7, стр. 21-22).

¹⁰ "Оне иду, обично по две, с големим торбама на леђима од куће до куће. Кад дођу у сељачку кућу, седну и чекају, док им домаћица што не удели. Ако би се домаћица устезала да то учини, оне траже и то дрско с некаквим правом, тако да им се не може одолети и домаћица им даје кашику брашна, пасуља, сочива, купуса, лука или ма шта друго. Ако им се удели мало, оне траже још, ласкајући и довијајући се на све могуће начине. Српска пословица каже: У Циганске црн образ али пуна торба!" (том III, књ. 7, стр. 24). О савременим видовима просјачења у Рома, видети у нашем тексту "Просјачење и Роми", у: Цигане мој: Роми у Војводини, Нови Сад, ПЧЕСА, 1997, стр. 145-148.

и као *врачарице* и *видарице*, најчешће користећи сопствено лукавство и лаковерност сељанки.

Постоји, међутим, једно занимање посебно код Рома одомаћено – *свирање*. Притом, Ђорђевић не говори о свирању као занату, као што су то ковачки, клинчарски или коритарски, већ радије као о особеном дару којим су Роми обдарени: "Свирање је општи цигански дар, кога има у свих њих, ма које врсте били и ма којим се другим занимањем бавили" (том III, књ. 7, стр. 27). Са свирањем Роми започињу још у раном детињству.¹¹ Обично петорица до десеторица који свирају у виолину (*ћемане*), виолу (*праћа*), контрабас (*бари ћемане*), бубањ (*давули*) или добош (*тобоши*) саставе дружину, *компанију*, и обилазе свадбе, славе, забаве, кафане и сва друга весеља, неретко гостујући и ван места сталног становања, на краће или дуже време.

Варошким се Ромима за свирање и певање плаћа у новцу, а са сеоским се често чини погодба и заузврат даје жито, брашно или шта друго. Примећује наш аутор да су у Србији тога доба Роми били и једини свирачи; Срби сељаци свирали су само у дудук, гусле, гајде и карабе. Важна је одредница ромске музике да одсликава музику околине у којој живе: "Напомињем још да све што српски Цигани свирачи свирају, било да су сеоски или варошки, па и оно што су сами створили, носи у себи српски тип, а у новим крајевима или српски или турски" (том III, књ. 7, стр. 30). Своју причу о ромским занимањима Тихомир Ђорђевић закључује запажањем да, ма каквим се занимањем бавили, Роми не иду код других мајстора да уче занат, већ се стечена знања, гледањем и подражавањем, уче у кући од родитеља и фамилије.

Бављење Ромима на територији Србије на прелазу у XX-ти век укључује разматрање њиховог доприноса српској народној музици. Док је она пре доласка Рома међу Србе изворно представљала општи народни производ, извођена од стране обичних особа из народа без стручних квалификација и на уобичајеним инструментима (гусле, дудук, гајде) – Роми је, по први пут, уводе као јасан занатски производ. Они се појављују као професионални свирачи, музиканти, мајстори од заната који свирају за награду, користећи при томе сасвим нове музичке инструменте: виолине, зурле, шаркије, бубањ и даире.

¹¹ "Најпре, само ако може, мајка купи детету најпростију виолину (од пет динара) и оно с виолином иде те се игра са осталом децом; понајвише се играју свадбе, при којој је оно свирач. Сем овога, дете по цео дан слуша свирање старијих, те научи по штогод и свирати и штимати виолину. Чим то научи, одмах по вароши иде и свира по најмањим и најпростијим кафанама, и тако добије по који грош. Доцније ступа у какву бољу свирачку дружину у којој је душно цело друштво слушати без награде, сем што добија храну. Кад већ и ту изучи, добија део награде" (том III, књ. 7, стр. 28).

Још је на конгресу за фолклор у Лондону 1891. године прецизирано да Роми свуда свирају мелодије и негују музику земаља у којима живе. Мелос средина из којих су долазили био је стран српском бићу, те су га ромски свирачи-занатлије брзо напуштали или подешавали потребама и укусу нове средине. Долазећи из Турске, Роми су у Србију доносили оријенталну музику и оријенталне музичке инструменте (даире, цимбало, бубањ, зурле, виолина, шаркија). Она се у почетку изводила искључиво по варошима, сајмовима и насељима у којима су били стационирани богати и моћни Турци. Са ослобођењем од турске власти нестало је чочека и источњачке песме, као и инструмената за источњачке мелодије. За живот по селима од музике било је неопходно учинити заокрет ка српским народним песмама и играма. Записи у којима се похвално говорило о ромској музици у Румунији датирају још из XVI века. Свирачи на гласу, они су то били и у Србији, нарочито њеним источним крајевима. Користећи виолину, *гитар* и *нај* (инструмент од дужих и краћих паралелно сложених цеви у које се дува) изводили су румунски Роми бројне игре, познате по лепоти и елеганцији, а неке међу њима, најпримереније српском духу и укусу, доста дуго су се задржале у унутрашњости, по варошима и селима (кокоњеште, влахиња, полак влахиња). Типичне румунске игре (пети пичор, балуца урзика, трапазешће треј, препишора, унгурјењаска) задржале су се само у окрузима у којима има румунског становништва, бледећи полако са новим нараштајима. Мађари верују да карактер мађарске народне музике нико не може да изрази тако верно као Роми, због чега су доживљавани омиљеним гостима на забавама. Коришћени су најчешће жичани инструменти: виолина, виола, бас, кларинет и цимбало. И ову музику, као и претходно поменуте, напуштана је и замењивана другом; по селима српском народном, а по варошима народном и оном која се тражила, у зависности од висине културе и развијености музичког укуса.¹²

Но, изразито је негативан Ђорђевићев став у погледу анализирања доприноса Рома укупном унапређивању музике и њеном уздицању на један квалитативно виши ниво. Он сматра да "Цигани музици никад нису верни до краја", те да је "декарактеришу и циганизирају"; да вишу уметничку музику не разумеју и да је искварену уносе међу најшире народне масе; да музичке творевине њихових мајстора

¹² "Како је у Србији, у варошима, почела да јача потреба за музиком, кад су се јавили први балови, кад је установљена прва војна капела (1830. године), кад су почеле да се стварају певачке дружине, кад су почеле са стране долазити музичке капеле – и Цигани су се пренули и пошли за музичким покретом у њој, и већ одавно они свирају маршеве, валцере, фантазије, све ствари које су се јављале у Србији без Цигана и које суони готове примали и даље изводили" (том III, књ. 7, стр. 38).

немају никаквог значаја, односно да су остале у неразвијеном облику, услед непрестаног трчања за "оним што се тражи" и да је њихова народна музика била без значаја по српску музику.

О ромској вери

У интерпретацији религиозних аспеката живота Рома, Тихомир Ђорђевић прихвата ставове европских истраживача с краја XVIII и почетка XIX века (Грелман, Буе, Пуквиљ, Паспати). Роми Краљевине Србије званично су припадали само двома верама: исламској и православној, али се спремно тврди да ни једна ни друга вера није међу њима чврсто укореењена, да их добро не разумеју, те да су оне у њих само форма коју без великог размишљања преко ноћи мењају.¹³

Мухамеданска вера блиска је свим оним Ромима који су се с југа преко Турске доселили у Србију. За турске владавине није било ни помисли о преласку у православље, нити о каквом масовнијем покрштавању. Са проглашењем независности Србије од турске власти, 10. августа 1878. године, нашли су се Роми мухамеданци у врло незавидном положају. Колико год да су се пре тога придржавали правила вере, нестајањем џамија и хоџа који су обављали особене верске обреде, од овог датума су им могућности за тако нешто биле сужене. Православна вера одликовала је влашке Роме и пре доласка у Србију; такође и неке Роме који су се из Турске доселили као хришћани, као и оне који су се тек са доласком у Србију покрестили. Од 1892. године започињу први покушаји проверавања Рома "безверца" у православље у тимочкој епархији од стране епископа тимочког Мелентија.¹⁴

Сам Ђорђевић, међутим, скептичан је према резултатима овог процеса, као и уопште према религиозном уверењу Рома: "Ја сам се

¹³ Говорећи о религији Рома, добар њихов познавалац Грелман вели: "Не имајући сопствене вере коју су понели из сопствене отаџбине, којом би се, бар као Јевреји, међу другим народима одликовали, Цигани се просто саображавају религији земље у којој живе... У хришћанским земљама они се крсте, а кад су међу мухамеданцима они се обрезују. Међу православнима они су православни, међу католицима католици, а кад се настане међу протестанте они су протестанти" (том III, књ. 7, стр. 41).

¹⁴ "Тек расписом Министарства унутрашњих дела од 19. јануара 1899. године препоручено је полицијским и општинским властима да воде строго рачуна о Ромима, који се у њиховом рејону налазе или затекну, па да за сваки случај рођења или смрти јављају надлежном свештенику, како би он то тачно навео у црквене протоколе, одакле свештеници ваде податке и шаљу их статистичком одељењу министарства народне привреде, који су подаци врло потребни за статистику природног кретања становништва Краљевине Србије" (том III, књ. 7, стр. 43).

лично уверио много пута да је већина Цигана крштењем само испунила форму, а и даље су у погледу вере оно исто што су и пре били не вршећи ничега хришћанскога сем онога што морају: крштавати децу, венчавати се, опевавати мртваце..." (том III, књ. 7, стр. 44). Ро-ме, пак, исламске вере сами Турци сматрали су недостојнима и нечистима да буду правоверни: "Нису им свуда допуштали да иду у цамије, нису им давали да се сахрањују у турска гробља, већ обашка у циганска, при вршењу сунета њих су издвајали и тако даље. И није ништа необично што су и Цигани, и иначе рђаво према верама расположени, тек овлаш примили веру мухамеданску и умногоме јој само подражавали, а много штошта из ње вршили на свој начин" (том III, књ. 7, стр. 44).

О ромским обичајима

Аутор наглашава да сви Роми у Србији немају подједнаке обичаје, а да неки од њих међусобно немају никакве сличности. Током вишевековног лутања и сусретања са бројним верама, народима и културама, Роми су своје обичаје прилагођавали или у потпуности замењивали обичајима окружења у коме би се затекли. Давно досељени Роми (*Гаџикано Рома*) махом су исламске вере, али су им обичаји некаква смеша могуће чисто ромских рудимената и обичаја других народа са којима су живели, нарочито српских, мада ни те обичаје не врше подједнако међу собом. На обичаје Рома чергара радије се гледа као на бледа подражавања турским и српским навикама, него као на њихова исконска обележја. Влашки Роми имају влашке и српске обичаје. Најближи турским јесу обичаји скоро досељених турских Рома (*Корано Рома*) и Белих Рома, али је и њихов колорит битно условљен чињеницом да Турци нису дозвољавали Ромима мухамеданцима поистовећивање у потпуности.

Разговарајући са припадницима ромске популације из различитих крајева, Ђорђевић је бележио њихове обичаје (обичаји око деце, сунет, побратимство, свадбени, самртни и празнични обичаји), налазећи у њима материјала за тезу о небризи Рома за своја аутохтона обележја, али и понеке доиста оригиналне детаље, непознате домаћем окружењу. Ми ћемо се позабавити само некима од њих.

Сунет. Важна је ауторова напомена да само скоро досељени Роми (*Корано Рома*) врше сунет онако као и сви Роми мухамеданске вере у Турској, а да остали о томе често и не знају шта је, иако су истоверници. Сунетисање се врши између четврте и шесте године, може бити и касније, али увек у лето. Детаљан опис свих неопходних радњи везаних уз овај важан верски обред прибележен је на основу сведочења Рома клинчара из Алексинца.

Самртни обичаји. Самртне обичаје Роми различито врше. Најједноставнији су код Рома чергара,¹⁵ садржајнији код давно досељених, а најприближнији турским они које упражњавају скоро приспели Роми. О здрављу тешко оболелог брину рођаци и фамилија, но и суседи, ублажавајући му, сви заједно својим присуством, муке. Новодосељени Роми, кад већ виде да ће болесник умрети, опросте се с њиме рекавши: *Чераманђа алали!* (Опрости нам!), а он одговара: *Алат'м!* (Нека је просто!). Мртавац лежи у кући свега два до три сата, а ако умре увече или преко ноћи, све до сванућа. Код Корано Рома ако неког задеси смрт пре подне, сахрањују га још истог дана, а ако се то деси у поподневним сатима, онда сахрана следи тек сутрадан. Преко ноћи мртаваца никако не остављају самог. Чим издахне, покојника окупају топлем водом, купе му *ћефин* (покрив), све рупе на телу запуше памуком, у сваку ноздрву ставе по мало *ћафурије* (канфора) и увију у *ћефин*, везујући га изнад главе и испод ногу. Све ове радње код Корано Рома обавља искључиво хоца или његов заменик. И код једних и код других мртавац се не сахрањује у сандуку. Једни (*Гаџикано Рома*) покојника донесу на гробље, па копају раку, а код других (*Коране Рома*) четворо носача, често се измењујући у пратњи без жена, покојника испраћа до унапред ископаног вечног боравишта. Пакао (*иенем*) замишљају Роми као место вечитих мука, а рај (*азбаишчу*) местом задовољства. Поменимо и да је међу Ромима врло распрострањено веровање у вампире (*чохано*), због чега се пази да несахрањеног неко случајно не прескочи.

Ромска гробља су свуда одвојена и од турских и од српских, понегде прилично ван насељеног места. Ако Роми у једном месту немају свога, онда покојника сахрањују на најближем ромском гробљу, без обзира на то колико је оно удаљено. Тек се у новије време, бележи Ђорђевић, допушта од локалног становништва да се крштени Роми сахрањују на српским гробљима.¹⁶

Празници. Разлика међу Ромима видна је и у празновању по-

¹⁵ "Цигани чергари, кад виде да ће човек умрети, окупају га и лепо обуку, и ако умре, тако и остаје. Мртавац лежи двадесет четири часа несахрањен. За то време чувају га да га каква животиња не прескочи, јер, ако га прескочи, повампириће се. Кад хоће да га сахране положи га у гроб, а преко њега метну даске да не би земља пала непосредно на њега. После сахране у кафани, или код куће, части се за душу покојникову: ракијом, сиром и хлебом. Сем овога, даје се мртавацу подушје у суботу (ефта ђиве – седам дана), на четрдесет дана (саранда ђиве), па на пола године (оташо бреш) и о годину (бреш) – и то је све. Све ово чергари врше без хоце. За мртавацем носе женскиње понекад црнину за неко време, највише за годину" (том III, књ. 7, стр. 65).

¹⁶ Ова пракса данас није више изузетак, о којој смо документарно известили у монографији "Јавор изнад главе: класична вера и ромско-православна сеоска гробља", Ниш, Комренички социолошки сусрети, 1999.

јединих дана. Роми хришћани празнују и славе оне исте дане које празнују Срби. Роми исламске вере имају своје празнике, али нису код свих исти. Њихови најзначајнији празници су *Нова година* и *Ђурђевдан*. Из до у детаља анализираних и описаних радњи које се практикују о ова два велика празника, међу давно и скоро досељеним Ромима из Јагодине, Врањске Бање, Власотинца и Алексинца – издвојићемо само неке интересантне детаље који говоре о испреплетаности хришћанских и исламских елемената.¹⁷

Давно досељени Роми у Јагодини зову Нову годину *Нево берш* или *Василија* и прослављају је на следећи начин: "Уочи тога дана месе колач *вечерњак* и *главни колач*. Увече уочи Нове године запале воштану свећу, домаћин узме тамјана, па га метне на жар и окади вечеру и чељад. После тога сви се стојећи поклоне Богу, па пресеку вечерњак и вечерају... Сутрадан запале свећу, те гори цео дан. На подне секу главни колач унакрст, исто онако као и Срби, и преливају га вином. Тога дана за јело и за част кољу само *ћурке*" (том III, књ. 7, стр. 72-73). У Врањској Бањи Роми мухамеданци "уочи Васуљице секу *бадњак* као и Срби уочи Божића, уносе га у кућу и мећу на ватру, затим по кући простиру сламу, па се деца похватају око мајке која квоче као квочка, а они пијучу као пилићи" (том III, књ. 7, стр. 73). Скоро досељени Роми у Алексинцу зову Нову Годину *Лачо диве* (Добар дан) или *Амаро лачо диве* (Наш добар дан) или *Свето Васили* и прослављају је три дана: "Сутрадан дигне се домаћин пре зоре, узима тестију као и првог дана, умије се, па затим узме из авлије граничеву гранчицу, па са њоме улази у кућу и рекне: Батало то лачо диве, сари шума локи, ађокар товел и полаза локи! (Као што је ова шума лака, тако да је и моје полагање лако!). Затим сви редом излазе, умивају се и доносе по гранчицу и рекну као и домаћин" (том III, књ. 7, стр. 75). Неки Роми чергари оставили су и не славе Нову годину, али говоре да су је њихови стари славили.

Ни Ђурђевдан не прослављају сви Роми подједнако. Давно досељени Роми у Алексинцу називају овај празник *Ђурђевдан*, а славе га онако исто као и Нову годину, с том разликом што до тог дана не једу никако јагњетину, овчије млеко и сир. Уочи празника свака кућа мора да купи јагње, које се коље на Ђурђевдан. У Врањској Бањи Роми исламске вере сматрају Нову годину домаћом славом, а Ђурђевдан општом, те га заједнички прослављају онако као што и Срби прослављају сеоске славе. Веселје траје само један дан. У Корано Рома који су се скоро доселили из Турске, или који су се затекли од Турака, овај

¹⁷ Испреплетаност хришћанских и исламских елемената одржала се до данашњих дана. О томе у студији Б. Ђуровића и Д. Б. Ђорђевића "Обреди при великим верским празницима код Рома у Нишу", Етно-културолошки ЗБОРНИК, 2 (2): 66-72.

се празник назива именом *Ерделезе*. Ерделезе је турска реч којим Турци називају празник обновљења лета; реч је о народном, а не календарском празнику, који се слави на дан српског Ђурђевдана.¹⁸

Ретко, али има Рома који, уместо Ђурђевдана, славе и неку другу славу: Св. Николу, Св. Петку, Св. Арханђела, већином на исти начин као што их Срби прослављају; поједини Роми славе додатно славу поред Ђурђевдана (нпр. Роми у Јагодини славе Св. Николу, јер су се у болести заветовали да ће га славити ако оздраве). Скоро досељени Роми из Турске, а и неки други Роми мухамеданске вере, празнују *Бажрам* и *Рамазан*: "Цигани клинчари у Алексинцу славе ове празнике само онда кад знају кад су ти празници, јер немају хоће да им то каже. Кад не зању онда и не славе" (том III, књ. 7, стр. 79). Сем овога, сви Роми празнују недељу, а многи муслимани још и петак, и тих дана ништа не раде. Неки Роми купују за Бадњи дан орахе, па их увече ломе и уз ракију једу, а неки на Божић рано изјутра полазе једни друге, као и Срби.¹⁹ Сумирајући своја запажања о обичајима и празницима у Рома, Тихомир Ђорђевић износи и једну карактеристичну појаву. Кад неки обичај у Срба почне полако да бива напуштан, најчешће га прихватају Роми и он наставља да живи у њиховом практиковању. Наводи се пример *додола* и *лазарица*, обичаја које са истоветним српским одликама и уз српске песме спроводе ромска женска деца и одрасле Ромкиње у Нишу, Књажевцу и неким другим местима.

О ромским предањима

"При раду, на одмору, увече поред ватре док не заспе, и зими после пола ноћи, кад се наспавају, Цигани неуморно причају", вели Ђорђевић. Они ревносно препричавају ствари које су им као предање у аманет оставиле старије генерације; то су приче о свету, о себи, о природним појавама, о чудесима, натприродним бићима и сличним

¹⁸ Паспати у свом значајном делу о Ромима Турског царства говори о чисто циганском празнику који празнују Роми у Тракији и који се зове *каккава* и, најзад, који пада на дан 23. априла као и Ђурђевдан. Ја мислим да је цигански *каккава* на земљишту турскоме замењен турским празником *Ерделезе*, чије се име очувало још једино у турских Цигана и оних српских који су доскора живели у друштву с Турцима. На српскоме, пак, земљишту изгубило се у Цигана и име *каккава* и *Ерделезе*, и заменило се Ђурђевданом, именом српскога празника" (том III, књ. 7, стр. 77).

¹⁹ "Православни Цигани у селу Осаници, код Трстеника, носили су до пред светски рат литију, заједно са осталим сељацима свога села, другог дана Тројице. Како су им деца често умирала, они реше да се одвоје од Осаничана и да имају засебан празник (*бибија*) кад ће носити литију, и изабери прву недељу после Тројице. Имају своја три записа у пољу које са свештеником тога дана обилазе, и уопште, цео дан проведу у части и весељу као и Осаничани о својој литији" (том III, књ. 7, стр. 79).

појавама. Нарочито су омиљени предмет ромског приповедања народне приповетке, које они знају у огромном броју. Роми који говоре ромски, приповетку називају *парамиси* или *параминчи*, а они који говоре румунски – *повешће*. Своје приповетке Роми приповедају само међу собом и само на језику којим међусобно комуницирају. Другима их ретко причају, јер или немају прилике за то или то нико и не тражи од њих. Иако сваку приповетку добро знају, пошто су је небројено пута чули, са уживањем је изнова слушају, обично од стране старијих људи. Дуговечном одржавању приповетки у Рома највише доприносе изоловани живот и вишак слободног времена, који ваља нечим испунити.

Ромске приповетке су врло различите. Како је то говорио Вук Караџић, има их *женских* "у којима се приповедају којекаква чудеса што не може бити" и *мушких* "у којима нема чудеса, него што се приповиједа рекао би човјек да је заиста могло бити". Могу бити опцене садржине или личити на причања из *Хиљаду и једне ноћи*, има их које су сличне са нашим народним приповеткама, или имају исту садржину као ове, а има их које су исте или сличне садржине неким нашим народним песмама.

Наш се етнолог посебно задржао на анализи групе предања из ромске традиције која су у блиској вези и садрже мотиве два старозаветна предања: о преласку преко Црвеног мора и о васељенском потопу. Притом се испомагао налазима енглеског фолклористе Џемса Фрејзера у његовом знаменитом делу *Фолклор у Старом завету*. Након темељног упоређивања елемената ромских предања са предањима других народа, поставља се питање: да ли је реч о преувеличаним догађајима из њихове стварне прошлости или су их Роми однекуд присвојили?

На своје, много пута прекидано, вишевековно путовање диљем екумене кренули су Роми из Индије, поневши са собом и своју традицију. Скиталачки дух водио их је кроз земље са, такође, дугом историјом и богатом прошлешћу. Из тих је сусретања неминовно проистекло укључивање сегмената традиције других народа у исконско биће Рома, комбиновање истих, па чак и њихово прекрајање и прилагођавање у дугом ходу кроз историју. Већ је раније описана склоност Рома да прихватају туђе обичаје и врше их као своје. Бивају усвојени и обичаји који код народа из непосредног окружења постепено изумиру, те их Роми на свој начин дотерују и допуњују, одржавајући их надаље као сопствене (овде су поменути примери *лазарица* и *додола*).

Разумљиво је стога ауторово заговарање континуираног проучавања и истраживања ромске традиције, која у себи крије могуће одговоре на многа питања из историје иних етноса. Разоткрила би та истраживања, бар донекле, не само шта су Роми уносили у сопствену традицију, пролазећи кроз туђе земље, већ и, на основу преузетог,

обилату ризницу Истока, бисере који су у матици избледели или већ заборављени, али су се зато, као у каквој старинарници, задржали у ромској традицији.

Роми у српском народном веровању и предању

Какву су слику Срби градили о Ромима, током столетног саживота на овим просторима, најбоље се види из сачуваних народних приповедака и пословица. Превагу односе негативни над позитивним предрасудама и стереотипима. Роми су перципирани као народ без вредности или макар ниже вредности, доживљавани као нечисти, нестални и плашљиви, чак особене физичке грађе, а врло је уврежено мишљење да су склони лоповлуку и преварама.²⁰ Негде Срби за Роме кажу "да смрде јер су нечисти, негде да смрде јер су некрштени, па им душа смрди, а негде јер им је месо кисело" (том III, књ. 8, стр. 122).

У верском погледу, Турци су Роме увек сматрали као нечисте. Због тога су их, мада су били и они муслимани, увек искључивали из извесних верских дужности: нису их пуштали у џамије, нису им допуштали сахрањивање у турским гробљима, нису им давали да иду на ђабу. Сличан се отпор препознавао и код српских сељака према Ромима, нарочито везано за прелазак ромског народа у православље: "Кад је, 1892. године, тимочки епископ Мелентије почео да х покрштава у маси, народ је гунђао и говорио: Зар Циганин да уђе у нашу веру? Цигани нису никаква вера! Циганин је проклет да буде Циганин, он не може никада бити што и ми? Зар Циганин да уђе у цркву и да узме причешће? То је грехота! Да је Бог хтео да и Цигани иду у цркву, он их не би створио Циганима, већ Србима" (том III, књ. 8, стр. 122-123). Брачне везе између Срба и Рома у раније време биле су право чудо; на њих се другачије гледало само тамо где су се Роми одавно настанили, примили хришћанску веру и потпуно се прилагодили својој српској околини.

Приписиване су, далеко у мањој мери, и неке позитивне карактеристике Ромима. Примера ради, ценило се занатско умеће староседеоца Рома и њихове услуге у куповини и продаји стоке. Према народном мишљењу, ромском бићу се приписују извесне магијске црте;²¹ сматра се да су врло досетљиви и да сусрет са њима доноси срећу.

²⁰ Кад Српкиње бају болесницима, своја бајања завршавају речима: "Нама живот и здравље а у Цигане болештина и тролетница!"; за ствар која мало траје каже се: "Траје као циганско царство".

²¹ "Кад српско дете не може задуго да проговори, треба његови његови да украду комад хлеба или друго што из торбе Циганке која проси и да даду детету да поједе, па ће брзо проговорити, јер Цигани много говоре. Кад дете не може задуго да прохода, ваља га проучити испод циганске батине, па ће проходати" (том III, књ. 8, стр. 124).

О ромском харачу

За владавине Турака и дуго након ослобођења Србије, одликовао јеROME особен начин организовања живота, али и специфичан третман од стране власти земаља које су настањивали. У Угарској и Трансилванији ромске старешине називали су *војводама*, у Румунији *буљубашама*, у Турској старешину скитачких Рома *церебаша*, а оних настањених *малбашија*. Свима њима заједнички задатак био је одржавање реда међу Ромима, прикупљање ромског харача и посредничка улога у односима са локалном влашћу.

За сваку државну управу од виталног значаја било је редовно убирање новчаних намета, па су тако сви Роми, независно од групе и занимања (изузев градских послужитеља, "*нефира*"), морали да плаћају годишњи данак, најчешће у два маха. И раније, под Турцима, и у Србији после ослобођења, харач су од Рома наплаћивали за то нарочито овлашћени људи који су се звали *циганске харачлије*. Над свима њима био је један главни харачлија - харачлибаша или врховни управитељ. У почетку је ово намештење важило годину дана, да би се временом за трајно усталило. По ономе што се о понеким харачлијама налази записано, то су били људи сасвим ниског положаја и без икаквих способности. Углавном су их одликовале слабе моралне квалификације, одавање бројним пороцима и зло поступање у разним приликама. Они су, поред сакупљања "слободе циганске" (харача), Ромима управљали, судили им, кажњавали их и извршавали пресуде сами и потпуно по свом нахођењу.²²

Поред главног харачлије, постављани су неретко и његови пуномоћници (већили), чији је задатак био да, услед немогућности харачлибаша да у свако место стигну, сакупе харач само из извесних места или крајева. Од 1824. године је поред харачлије редовно и писар, јер је харач од Рома сакупљан према списковима (тевтерима). Били су ту још и ромски кнезови, касније названи ромским кметовима. Имали су исте дужности ранијих церибаша и малбашија. Треба напоменути да су харачлије имали и момке, који су их пратили и слушали, обично сами Роми.

²² У пуномоћју Спиридона Логофета од 22. августа 1819. године он се назива "управитељем врховним Цигана свију" коме "Цигани за своја дела да представљати имају и од њега за свашта решенија очекивати имају". Такође, 22. септембра 1822. године дато је "обавленије" Анастасу Поповићу "да може заповедати Циганима у сваком случају и пресуђивати за сваке њихове распре и по важности кривица оних и Господару на провиђење и пррисуђење тужбе њихове представљати". Двадесетшестог августа 1823. године кнез Милош чак препоручује кнезовима Народне канцеларије "убудуће да се ни најмање не стављају у њин (цигански) суд" (том II, књ. 6, стр. 327-328).

Судска власт харачлија престала је тек са увођењем устава од 1838. године,²³ мада су остали записи из каснијег периода о ужасној самовољи њиховој. Званично, харачлук ромски бива укинут у лето 1853. године одлуком кнеза Милоша, али не и Ромима скитачима. Тек су Законом о непосредном порезу од 14. јуна 1884. године и они подведени под плаћање исте порезе и уведени у сва грађанска права, као и остали грађани Србије.

Закључак

Иако несумњиво представљају полазиште и основицу за сва даља изучавања живота Рома,²⁴ многа пишчева тумачења не можемо до краја прихватити, а понека никако. Она представљају део историјских заблуда и предрасуда којима је обиловало време у коме пише. Његови најнеприхватљивији судови готово су опште место у њему савременој ромологији. Укратко, како и сам Љубинковић у *Поговору* препоручује, "те његове текстове треба читати и са пажњом и са поштовањем према свему позитивном што они садрже (а тога није никако мало, напротив), али, једновремено критички сагледати одређене судове и олако изречене закључке" (том IV, књ. 11, стр. 288). Уважавајући ове напомене, вратили смо се још једном Тихомира Ђорђевића писаној речи о Ромима у Србији XIX века.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антонијевић, Д. (1969), Тихомир Ђорђевић и његово научно дело, **Зборник за друштвене науке Матице српске**, св. 53, Нови Сад, Матица српска.
2. Ђорђевић, Т. (1984), **Наш народни живот I, II, III, IV**, Београд, Просвета.
3. Ђорђевић, Д. Б. и Д. Тодоровић (1997), Просјачење и Роми. У: **Цигане мој: Роми у Војводини** (145-148), Нови Сад, ПЧЕСА.
4. Ђорђевић, Д. Б. и Д. Тодоровић (1999), **Јавор изнад главе: класична вера и ромско-православна сеоска гробља**, Ниш, Комрениски социолошки сусрети.
5. Ђуровић, Б. и Д. Б. Ђорђевић (1996), Обреди при великим верским празницима код Рома у Нишу, **Етно-културолошки ЗБОРНИК**, 2(2): 66-72.

²³ Четвртог априла 1839. године наредило је Попечитељство внуртених дела да "иследованија оваких терба (то јест, између Цигана) спадају у круг дејателности окружног суда" и да се "харачлија у овакова и сва овим подобна дела мешати не има" (том II, књ. 6, стр. 328).

²⁴ Управо на радовима Тихомира Ђорђевића заснована је и од њих полази монографија Татомира Вукановића **"Роми (Цигани) у Југославији"**, Врање, Нова Југославија, 1981.

Dragan Todorović, Dragoljub B. Đorđević, Niš

**ABOUT GROUPS, VOCATIONS, CUSTOMS AND RELIGION
OF ROMA IN THE WORKS OF TIHOMIR ĐORĐEVIĆ**

Summary

Tihomir Djordjević in his books above all studied people's life and customs of Serbs. However, outstanding place and specific importance have his works from the area of special ethnology, in which he in details studied life, customs, and creative works of peoples and ethnic groups of Balkan. Among them, the most prominent place have the writings devoted to Roma. From fruitful readings, especially those about Roma, we will in our paper separate and stress all of his important thoughts about origins, groups and vocations, customs, and religion of Roma people.

Key words: types of Roma, vocations of Roma, customs of Roma, traditions of Roma, religion of Roma.